

Egy korszak végén.

Kis gimnázista korom óta az a, kissé talán tuldogmátikusan hangzó, meggyőződés fogamzott meg bennem, hogy a kultúra százados lépteivel követi a napot. Melyik a legrégebb kultúra? Mondjuk, a kínai. Utána Mezopotámia vezet, majd Egyiptom s az előrerohanó századok Görögországon át viszik magukkal tovább a kultúrát Róma felé, Nyugateurópa újkora felé, el egészen a világháborúig. 1918 után Amerika veszi át a kultúra zászlaját, lehet, hogy csak azért, mert a világháború egyetlen győztes állama s mert a világ aranykészetének nagyobbik része ott halmozódott össze, ám lehet viszont, hogy azért is, mert fiatalabb és tetterősebb az Újvilág, mint ez a mi határproblémákon marakodó, vénhedt Európánk. Tény azonban, hogy az utolsó tizesztendő alatt tudomány és művészet, vallás és filozófia igazi otthonra, pártolásra és segítségre leginkább odaát, az Atlanti túlsó oldalán talált. Ám a kultúrának ez a keletről nyugatra való vándorlása ott megszakadt. Amerikában egy korszak lezárulásáról beszélnek s ezzel elárulják már azt, hogy ezt a mi kultúránkat *ők és így* nem tudják tovább vinni. Tíz esztendeig vitték a zászlót, elég rövid ideig, ha meggondoljuk, hogy a vén Európa kétezer évig birta lobogtatni. Csakhogy másképen lobogott az Európában, mint Amerikában. Odaát a gépcivilizáció stádiumába lépett a régi szellemi kultúra s elméleti, l'art pour l'art lelkesedések helyett az utilizmus rabszolgájává vált. Lehet, hogy nem azért, mert Amerikában volt, hanem, mert ez a háború utáni ideológia. Ezt a tíz esztendőt ugyanis mindenekelőtt az a nagy kiábrándulás jellemezte, amely a „to make the world safe for democracy“ (a világot megmenteni a demokrácia számára) jelmondatával harcba induló tömegeket a „Vae Victis“ (Jaj a legyőzötteknek!) kiáltásakor elfogta. Az is lehet, hogy ez a kiábrándulás még akkor kezdődött, amikor az „Isten képmására teremtett“ ember a lövészárkok torz tükreiben felfedezte a barlanglakó ősohónél is vérengzőbb állattá „kulturálódott“ homo sapienst. Bárhol lett légyen is azonban ennek a kiábrándulásnak a forrása, a háború után megszüle-

tett az új cinizmus, amely a halhatatlansággal és szabad akarattal rendelkező ember helyében nem látott már egyebet, mint biológiai mechanizmusokat, romantikus szerelmek helyett sexuális ösztönöket, hit és meggyőződés helyett pedig kételkedést és útszéli filozófiákat hirdetett. Az amerikai folyóiratok, amelyek rendszeren témákat keresnek írók helyett, kiírták tábláikra koruk igényeit: „Wanted: debunking biographies“ (Leleplező életrajzokat akarunk).

Második jellegzetessége ennek az elmúlt tíz esztendőnek az elfogultság és bigottság pálfordulása a tudomány felé. Most nem a hit tárgyai, a szellem igazságai növeltek kritika nélküli partizánokat, hanem újabb és újabb tudományos, vagy legalább is annak látszó elméletek találtak elvakult követőkre. Régebben a papok mondták: Isten szava ezt és ezt mondja! — ma áltudósok prédikálják nagyképpen: A tudomány kétséget kizárólag megállapította... s az új bigottak esküdtek a tudományra anélkül, hogy fogalmuk lett volna az egésznek bár csak lényegéről is.

Harmadik jellemző sajátása volt ennek az Amerikában ápolt kultúrának a laissez-faire elve a politika és az üzlet között. Az volt a jó politikus, akit befolyásolni tudtak az üzletemberek, aki minél kevesebbet avatkozott bele a mindennapi életbe, mely kilencvenkilenc százalékban üzleti téren folyt le. A meggazdagodás volt az élet célja s a huszadik század Utópiája az az állam-álmom lett, amelyben minden börzeipar legalább tíz pontot emelkedett naponként.

E három jellegzetesség mellett maga a kultúra elsikkadt valahol. Külsőleg mázzá lett, amely a „szabad verseny“ győzteseinek diadalkocsiján csillogott talán, de bent a szivben megfeketedett volna. Ezért aztán nem is engedték azt oda.

Ámde egyszer csak kezdték észrevenni, hogy a nagy rohanásban elmarad mögöttük az egész kultúra s hogy ők, ha tovább szaladnak, ma-holnap meztelenül maradnak a világ ámuló szemei előtt. Hogyan vették ezt észre? Mindenekelőtt a Magazinok és Quarterly-k (kritikai és szépirodalmi folyóiratok) szerkesztői kezdték törni a fejüket azon, hogy lapjaikat napról-napra mind kevesebben olvassák. Mi lehet ennek az oka? Azután jött Lindbergh bravuros teljesítménye, amely egyszerre lábaihoz fektette a tömeget. Még pedig nem úgy, amint azt a felületes szemlélő elgondolná, nem azért vált Lindbergh nemzeti hőssé, mert a mechanika diadalmaskodott a természetben, hanem azért, mert az ember, a hős, legyőzte az emberek kiábrándulását. Minden lépését, minden szavát jegyezték Lindberghnek s ezek a lépések, ezek a szavak tették őt nemzeti hőssé, ter-

mészatesen, csodálatos eredménye után. Még magasabbra hágott az emberek „kiábrándulása a kiábrándulásból“ a Ramsay MacDonald amerikai látogatása alkalmával. Most már akartak hinni az emberek s mert Ramsay MacDonald idealizmusa oly homlokegyenesen ellenkezett a Coolidge-féle beamter-cinizmussal, lábai elé rakták szeretetüket. Coolidge után csak olyan elnök következhetett, aki a passzivitás helyett az aktivitást képviseli s ezért nem jelöltette magát Coolidge és ezért jött utána Hoover. Amerika közvéleménye kezdett dollár- valuták helyett ideálok értékeiben számítani s ez volt az első jel, hogy a háború utáni korszak vége felé jár.

Néhány hét alatt elkövetkezett az a nagy tőzsdei összeomlás, amelyet ma így emlegetnek: a Pánik! Az emberek megtanulták belőle, hogy amilyen gyorsan meg lehet gazdagodni, ép oly gyorsan le is lehet szegényedni, ha nem gyorsabban. E tanulság mellett azonban még sokkal nagyobb dolog is történt: az egész ország közvéleménye várakozó arccal fordult a Fehér Ház felé s amikor Hoover tanácskozássra hívta össze az ország gazdasági szakértőit, sehol sem hallatszott a sokat emlegetett elv: „Minél kevesebb kormánybeavatkozást az üzletbe“. Az üzlet mindenhatósága helyett most már hajlandók voltak a nép parlamentbe küldött képviselői számára is engedni valami befolyást, ami azt jelentette, hogy a trösztök és iparmágnások uralma és érdekei helyett ismét elkövetkezik a demokrácia, a többség akaratának figyelembe vétele. A „többség“ pedig éhes gyomra mellett üres szivét is felszokta panaszkodni s legalább is olyan mértékben követeli a szellemi „circenses“-t, mint a mindennapi „panem“-et.

Walter Lippmann, a „Preface to Morals“ című könyvében a kritika élénk helyeslése közben rámutat még néhány jelenségre, amelyek azt látszanak bizonyítani, hogy a háború utáni korszak vége felé közeledik. Ilyen az a nagy érdeklődés, amely az úgynevezett „új humanizmus“ (unitáriusok között megkezdett filozófiai vallás) iránt megnyilatkozik. A máteriálista cinizmusból nem lehetett egyszerre fejest ugrani a theizmus hitébe, ezért volt szükséges az új humanizmus, amely a vallásos megoldások után szomjazó ember lelkét tovább vezesse a hit felé. Hasonlóképpen a természet-tudományok iránti érdeklődés lanygulása és a lélektani kutatások iránt hirtelen fellobbanó érdeklődés azt az útát jelzik, amely a máteriálistustól (anyagelvüség) a spirituálistus (szellemi élet) felé vezet. Tömegjelenség mind a kettő, de éppen ezért oly jellemző. Épen, mint a kurta szoknya alkonya és a hosszú szoknya hajnala.

A kurta szoknya pajtasságot jelentett, hétköznapiasságot, a hosszú szoknya viszont a romántika újjászületését, a női szemérem felébredését s ennek következtében felfedezésre vágyó rejtőzését a túl-szabad fiússág helyett.

És most Amerika gondolkozói, szerkesztők és irodalom-politikusok, megdöbbenve kezdik csóválgatni a fejüket. Tényleg, a háború utáni korszak, a kultúrának amerikai kézben való hordozása, vége felé jár. Eddig ők diktáltak a világnak, mert a háború utáni kultúrát a maga sajátosságaival ők táplálták. Tőzsde, ipar, mozi, bubi frizura, rövid szoknya és rágó gummi. Igen, ezeket tudták adni. De mit adjanak az új ideológiák után vágyakozó emberiségnek? Az ők repertoárjaikban nincs kellék a hosszú szoknyák romántikus hölgyei, a hősimádó tömegek és az ideálisabb világpolitikát űző diplomaták számára. Vagy vannak? E körül folyik most a vitatkozás. Vajjon csak azért vezetett Amerika az utolsó tíz év alatt, mert ezek a kellékek kellettek az emberiségnek, vagy pedig azért adták ők ezeket, mert ilyenekre vágyott a világ és mást is tudnának adni? Vannak, akik azt vitatják, hogy Emerson, Longfellow és Poe Edgar képviselik Amerikát és nem a háború utáni könnyű fajsúlyú folyóiratok. Viszont olyanok is akadnak, akiknek a szemében azok a fenti lánglelkek Európát képviselték Amerikában s meghaltak, amint Amerika felállította irodalmi téren is a bevándorlási kvótát.

Mindez vitatható. Egy azonban valószínűnek látszik. És ez az, hogy a világháború kiábrándulásaiból, pénzhétségéből, anyagiasságából és frivolságaiból született tizéves korszak vége felé jár s egy hívőbb, szellemibb, romántikusabb s tehát eszményibb korszak eljövételének pirkadása látszik az égen. Melyik nép fogja elhozni ezt az új kultúrát a világnak? Amerika? Vagy tovább folytatódik a kultúra vándorlása a nap után s nyugat felé, Ázsia népeihez költözik? Akkor visszaért oda, ahonnan elindult. Csupán néhány ezer esztendő telt igénybe ez a körforgás, de ez a néhány ezer esztendő az egész emberi történelem. Most aztán vitatkozhatunk majd, hogy vajjon előlről kezdődik-e minden, vagy pedig folytatódik a földi trágédia spirális alakban felfelé egy tengely körül. A világ nagy vallásai mind keleten születtek, de a reális gondolkozású nyugaton átvándorolva, kultúrává váltak. Hátha most ezt a kultúrává racionálizált vallásos szellemet újra megtölti miszticizmussal, metafizikával és hittel a — Kelet? Az örök körforgás az örök fejlődés pályája. Meggyőződésünk szerint azonban ez a körforgás spirálisan

halad felfelé — a tökéletesedés felé. Kultúra és vallás, össze-össze-folyó, egymásban elvegyülő és még harcaikban is testvéri alapon álló szellemi ikrek. Egyik a másikat tökéletesíti. Akárhogyan álljon is a jelen és bármit jövendől is a múlt, egy dolog bizonyos: egy korszak végének kezdetén állunk. Videant consules et profetae plebis!

Sz. I. S.

Gróf Horváth-Tholdy Rudolf.

1870—1931.

Abból a főúri családból származik, amelyik nemcsak megmaradt unitárius hitében, hanem az évszázadok során mindig szellemi és anyagi javainak gazdag áldozatát tette az egyház oltárára.

A Horváth-család ősi fészkeben, Széplakon született, katonai pályára lépett, melytől azonban korán megvált. Fiatal korában kiváló sportember, messzehíres úrlovas, később kiváló „minta“-gazda a szó valódi értelmében, de mindig és mindenütt meleg szívével, nemes jelleméről és gondolkodásáról közismert férfi.

Modorában volt valami lebilincselően kedvesség és közvetlenség, nemes egyszerűség és szinte visszahuzódó szerénység, ami nagyon emlékeztetett boldogult nagy főgondnokunkra, Br. P. Horváth Kálmánra. Szív ember volt ő is, a „szívnek elrejtett embere“. A közélet küzdő porondjait lehetőleg elkerülte, de ha látta, hogy szükség van rá, sietett az áldozattal. Felejthetetlen az a főtanácsi közebéd, amikor az egyházi alkalmazottak önkéntes adójának bejelentésekor ő is megkérte a mellette ülő urat, hogy jelentsen be nevében 50.000 leu adományt egyházi adó fejében. A Dávid Ferenc Egyletnek három évig volt elnöke, de részben a nagy távolság, részben kezdődő betegeskedése gátolták az egyesületi életben való aktív részvételben. De azért itt volt nemes szívével és évenként megújuló áldozataival.

Az egész környék, ahol lakott, szerette, nemcsak a rangjabeliek, hanem a nép, aki körülvette. Megéreztek benne a meleg lelkű, a nagy szívű embert faj- és felekezeti különbség nélkül.

Temetése január 26.-án délután folyt le a marosnémetii kastélyban, a környékbeli intelligencia és a nép nagy részvéte mellett. Legyen áldott emlékezete.